

Ж.А.Рүстемова, Қ.М.Шәкірова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: rustemova.66@mail.ru)*

Драмалық шығармалардағы мінез мәселесінің зерттелуі

Мақалада драмалық шығармалардағы мінез мәселесінің зерттелуіне қатысты ұлттық әдебиеттану ғылымындағы пікірлер мен кереғар көзқарастар зерделенді. Зерттеушілердің әдеби мінездің эстетикалық мәнін анықтауда оның бойындағы психологиялық, философиялық, әлеуметтік ерекшеліктерге назар аударатындығы нақты мысалдар негізінде сарапталды. Қазақ прозасының тарихына қатысты зерттеулерде мінездің адамның ішкі болмысына қатыстылығы жөніндегі мәселенің орын алатындығы сөз болды. Кейіпкердің мінезін тануда оның тұлғалық ерекшелігіне назар аудару арқылы зерттеудің және мінездің адамзаттың күрделі тағдырындағы, сан салалы тарихи өміріндегі жағдаймен тығыз байланыста қарастырылуының ұтымдылығы дәлелденді.

Кілт сөздер: қазіргі әдебиет, ұлттық әдебиеттану, мінез, мінез мәселесі, қаһарман мінезі, тарихи өмір, жағдай, көркем бейне, қазақ драматургиясы, тартыс проблемасы, драмалық шығарма, сюжет құрылысы, жанрлық ерекшелік, адамзат тағдыры, тартыс, драмалық тартыс.

Әдебиеттануда бір кездері мінезді қоғамдық, әлеуметтік, ұлттық, топтық, таптық, кезеңдік тұрғыдан бөлу қалыптасқан болатын, мұндай жүйелеудің жетістік-кемшілігі туралы да аз айтылған жоқ. Адам мінезінің эстетикалық болмысын көп ретте оның жеке басының ерекшеліктерінен, уақыт пен орта сипатынан, идеялық негізден іздеуді жалпы алғанда мақұлдап, қабылдаған орынды болар. Адам мінезіндегі жалпы мен жалқы сипаттағы тұлғалық қасиеттердің белгілі бір сапада көрінуін көбінесе тарихи негіздермен байланыстыруға да түсіністікпен қарау қажет. «Характер (іс-әрекет, ой, сезім, тіл) — автордың көркемдік-эстетикалық концепциясы» деген пікірдің жаны бар, өйткені оны психология, әлеуметтану, философия салалары осылайша зерттеп жүр. «Энциклопедиялық әдеби сөздікте» [1; 72], «Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде» [2] мінезге берілген анықтама сол кезеңдегі аталмыш ұғым төңірегіндегі әр түрлі көзқарастардан, ғылыми таластардан хабар беріп тұр. Сөздікте әрбір ілімнің мінезге байланысты зерттеу ауаны айқындалған, сонымен бірге әдеби мінезді нақты адаммен тең сипатта қарауға болмайтындығы, оның шартты түрдегі көркем бейне екендігі қадап айтылған.

«Әдебиет теориясының негіздері» атты оқулықта мінездің әдеби типтің жеке көрінісі деп айқындалғаны белгілі [3]. Бұл пікір кейінірек талай мәрте сыналғанымен, әлі күнге дейін өзінің маңызын жойған жоқ. Қ.Жұмалиевтің, М.Қаратаевтың, З.Қабдоловтың мінез хақындағы ой-тұжырымдарын теориялық негіз ретінде қабылдау да өз жемісін беруде.

«Әдеби энциклопедия сөздігінде»: «Характер (грек тілінен аударғанда *қолтаңба, белгі, ерекшелік*) — көркем әдебиеттегі жеке бір тұлғаның орнын анықтайтын, сол арқылы адамның мінез-құлқының тарихи-шартты типтері (әрекеті, ойы, күйініш-сүйініші) ашылатын және авторға тән рухани-эстетикалық концепциясын айқындайтын адамның көркем образы» [1; 78] деп толығырақ тоқталған. Міне, мінездің осы әдеби белгісі оның әлеуметтану, психология, философия сияқты ғылым салаларының мінезге беріп жүрген анықтамасынан айырмашылығын айқындайды. Шын мәнінде, әдеби мінездің эстетикалық мәнін анықтауда оның бойында психологиялық, философиялық, әлеуметтік ерекшеліктердің болатынына назар аударған жөн. Бірақ бұл ерекшеліктермен қатар, мінез жасаудың әдеби-көркемдік әдістерін, яғни «не?» және «қалай жасалады?» деген ұғымдарды, білу маңызды.

Өткенді бағамдасақ, қазақ прозасы бірде мінезді белгілі бір қалыпқа салуға тырысса, бірде оның жиынтық (типтік) белгілерін алға шығарғаны, ал кейде оның ойшылдық, сезімталдық, интуитивтік, рационалдық белгілеріне жетекші мән бергенін байқауға болады. Ұлттық әдебиеттану ғылымында аталмыш мәселеге қатысты пікірлер сан алуан, тіпті кереғар көзқарастар да баршылық. Сонымен қатар кейбір зерттеу жұмыстарында мінез құрайтын негіздер әр түрлі сапада бағаланып жүргені де белгілі. Қазақ прозасының тарихына қатысты зерттеулердегі мінез болмысына орай айтылған пікірлердің көбінесе оның бір дәуірмен, қоғаммен байланысына ерекше мән берілгенін көреміз. Кейіпкер бойынан сол дәуірдің ұлттық, эстетикалық белгілерін іздеу де кездесіп отырады. Осы орайда аталмыш проблема төңірегінде біраз ой қорытқан ғалым З.Қабдоловтың анықтамасы осы пікір

аясынан шығады: «Мінез — адамның ішкі болмысы, белгілі қоғамдық жағдай қалыптастырған қоғамдық құлқы, барлық психологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы» деп мінездің қоғаммен, ортамен байланысына баса көңіл бөлген.

Мінез мәселесін зерттегенде жазушылардың шығармашылық ізденістерін тиімді түрде қарастыру үшін зерттеушілердің ұстанымдары әр түрлі сапада болғанын байқау қиын емес. Бас қаһарман мінезі сыншылар, әдебиетшілер назарына ғасырдың алғашқы жартысында жиірек ілініп, зерттеу объектісіне айналған: бірде ұнамды бейне М.Хасенов, ал бірде замандас тұлғасы М.Қаратаев, М.Базарбаев, Р.Бердібаев, Х.Әдібаев, С.Байжанов, Н.Ғабдуллин, Ж.Ысмағұлов, Б.Майтанов, бірде коммунист бейнесі Ф.Оразаев, С.Қирабаев түрінде қарастырылып келген [4–14].

Әрине, заман талабына сай жазылған туындылар мен оларға берілген баға да соған сәйкес объективті сипатқа ие болатыны мәлім. Әр туындыны сол қоғам жемісі деген пікірге тоқтар болсақ, ол оған бүгінгі заман талабымен қарау барысында көптеген кемшіліктердің беті ашылары анық. Сондықтан да кемшіліктерді ойша түзеуден гөрі, әр кезеңдегі әдебиетке қойылған талаптардың тұрғысынан жүйелеп зерттеудің берері көп.

«Қазіргі кеңес әдебиетіндегі характер мәселесі» атты зерттеуде: «Характер мәселесі әр түрлі негізгі эстетикалық проблемалардың күрделі қарым-қатынасын, тоғысуын бір ортаға топтастырды. Қазіргі әдебиеттану ғылымында характер мәселесі өзінің көркемдік тұтастығымен, санқырлылығымен зерттеу объектісіне айналып отыр», — дейді.

Бұған жақын пікірді кезінде С.Н.Бочаров білдірген. Оның ойынша, «мінез бейнелеу құралы емес, бірақ сол бейнелеу әдеби образдың бір қыры, әдеби мінез қашанда шындық өмірге, нақты тұлғаға қарағанда адамның сапалық өзгерістерін көркемдік дәрежеде шынайы бере алады». Біздің ойымыз осы пікірдің кейбір ұстанымдарын қуаттайды. Жағдайдың тұлғаның сапалық өзгерістерін бейнелеу үшін бағыттаушы, айқындаушы қызмет атқаратыны айтылған.

Л.И.Тимофеев «Әдебиет теориясының негіздері» атты еңбегінде мінез мәселесіне ерекше тоқталған: «Мінез таза психологиялық ұғым ретінде әлі күнге дейін қарастырылмай келеді. Ол заман талабына сай белгілі бір қалыпқа салынып келеді. Әдебиет тарихында характер бір-біріне мүлде ұқсамайды. Өйткені әрбір жазушы мінез жасау кезінде өзі өмір сүріп отырған қоғамға тән мінезді ерекше назарға алуы мүмкін» [15; 65]. Ғалым бұл пікірінде мінез әрбір дәуірге тән жиынтық (типтік) белгілерін алға шығарғанын байқау қиын емес. XX ғасыр әдебиетін зерттегенде осындай көзқарастарды білген дұрыс.

Әдеби мінез өзіне тән болмысындағы (специфика) эстетикалық шындықты танытуы арқылы ерекшеленетіні белгілі жайт. Бірақ бұл таным оның философия, психология, әлеуметтану сияқты ғылым салаларының ауқымындағы мінез мүмкіндіктерін шектемейді, қайта осылай өзінің зерттеу объектісіне қатысты жақтарын толық пайдалана алатындығын ескеру маңызды. Сонымен қатар әдебиеттану ғылымы бұл ғылым салаларымен өте тығыз байланыста екенінің бір себебі осында жатқандай. Өйткені адамның ішкі жан дүниесінде болып жататын әр түрлі психологиялық ерекшеліктерін қоғамда алатын әлеуметтік орны мен өзіндік дүниетанымын, философиялық тұғырнамасын анықтау әдебиеттану ғылымы үшін өте маңызды. Сондықтан да мінездің табиғатына қатысты кейбір психологиялық ұғымдар сөз өнері ғылымында оның эстетикалық мәнін толық толтырады деу қате тұжырым беретінін айта кету жөн сияқты. Адам мінезін психологиялық жақтан зерттеуде Н.Д.Левитовтың «Вопросы психологии характера» атты еңбегі зерттеушілердің назарын аударып отыр. Ол өзінің аталмыш еңбегінде: «Адамға мінездеме беру — тұлғаның тек өзіне тән психологиялық ерекшеліктерін көрсету, яғни бір адамды басқалардан өзгешелейтін ерекшелігін табу. Тек сол ерекшеліктер ғана тұтас бір адамның мінезін анықтауға мүмкіндік береді. Бірақ, бұл ерекшеліктер сипаты бір жақты емес, қарама-қарсы болуы да мүмкін. Сонымен қатар мінезде «жетекші» (доминант) мінез қашанда болады», — дейді.

Шынында кейіпкердің мінезін тануда оның тұлғалық (личность) ерекшелігіне назар аудару арқылы зерттеу ұтымды екені даусыз. Көркем шығармада бұл ерекшеліктер бірде әлсіз, бірде күшті, енді бірде мүлде байқалмауы мүмкін. Сондықтан аталмыш мәселеге қатысты ұғымдарды қарастырғанда мінездің бойындағы «өзекті» (ядро) табу арқылы зерттеу көп жайдың мәнін бажайлауға септігін тигізеді анық.

Осы тұста айта кетер бір жайт, ұлттық сөз өнері ғылымында реалистік мінездер мен классикалық мінездерге қойылатын талаптың көбінесе бірдей болып жүргендігі. Классикалық мінез жасалу шарты реалистік мінезден мүлде бөлек. Классикалық мінезде кейіпкердің ішкі әлеміндегі әр түрлі қарама-қайшылықтарға емес, жалпы абстрактылы ұғымдарға жетекші мән беріледі. «Классицизмде сатқын-

сатқынға, екі жүзді-екі жүздіге», ал «А-А-ға тең» деген дағдылы пікір сөзімізді дәлелдей түсетіндей, реалистік мінездің бойына әр түрлі қарама-қайшылықты ұғымдар кешенді топтасып жаңа бір сапа тудырады. Сондықтан көркем шығармадағы кейіпкердің мінез-құлқын талдағанда әрбір ұғымның қыр-сырына жете мән бермеу біржақтылыққа ұрындырады даусыз.

Қазақ драматургиясындағы негізгі көркемдік үрдістерді жанрлық, көркемдеу тәсілдер тұрғысынан талдануында айқындалған теориялық тұғыр, ұстанымдар әлде де қалыптасу үстінде екендігін әдебиет теоретигі Т.Есембековтің мына бір ойы айқындай түседі: «Қазақ әдебиеттану ғылымында поэзиялық үлгілерді талдаудың әдістемесі біршама қалыптасқан, ал проза мен драматургиялық шығармалардың мән-мазмұнын кеңінен ататып, олардың мәтінін тереңірек тануға бағытталған оңтайлы әрі орнықты зерттеу амалдары көп сөз бола қойған жоқ» [16; 58].

«Ал, композицияның ішкі элементтерін сөз еткенде ойға оралатын алғашқы пікірлер негізінен характерге байланысты болмақ. Оның адами, тұлғалық, тағы басқа табиғатын таныту үшін авторға кейіпкерінің мінез-құлқының әр түрлі қасиеттерін көрсету қажет болады. Жазушы оның сырт бейнесін, түр-түсін (портрет), сезімдерін (эмоция, экспрессия), сөйлеуін (монолог, диалог, полилог, ішкі ойын), ол қатысқан оқиғаларды (эпизодтар), табиғат суреттерін (пейзаж), іс-қимылдарын көрсете отырып, ортамен, оның әлеуметтік басқа персонаждармен қарым-қатынасын айқындайды. Зер сала қарағанда, аса күрделі құрылым арқылы автор образға байланысы бар күрмеуі қиын өмір құбылыстарын барынша толық қамтуға тырысатынын байқауға болады» [16; 69].

Қашаннан бері қаһарманның мінезін көрсететін басты негіздің бірі — сөйлеу мәнері екендігі айтылып, танылып келеді. Композицияның басқа компоненттерінен де гөрі, драматургиялық туындыда кейіпкер сөзі аса мәнді орында.

Драматургиядағы Әбділда Тәжібаев шеберлігін зерделеп отырып, Мырзабек Дүйсенов драматургтің басқа жанрлардағы, әсіресе поэзиядағы поэтикалық қуаты айқын үздік шығармаларының оның драмалық туындыларына жасаған саралауында драматургиядағы кейіпкер сөзінің, диалогтың, монологтың шығармашылық табиғатын таныта түсетін байлам сөздерге барған.

«Ақын Тәжібаевтың драматург Тәжібаевқа жасаған ықпалы тек мұнымен ғана шектелмейді. Пьесаға оқиға, әрекетпен бірге кейіпкердің өз тебіреніс, толғаныстарын танытатын монологтар да керек. Шақпақ отындай ұшқындар шашып жататын, шарпысқан, қақтығып соқтығысқан тапқыр, ұтқыр диалогтар да қажет. Жалыны жоқ адамның сөзі — жылымшы, жігері жоқ адамның сөзі — боркемік. Ондайлар пьесаны көркейтпейді, жігерін құм қылады. Міне, осы монолог, диалогтар арқылы кейіпкерлердің лапылдаған күшті сезімдері, жалындаған орны көрінбек» [17; 38].

«Шындық құбылыстарды типтендіре жинақтау арқылы суреткер болашақ образдың немесе типтің жалпы бітімін, тұлғасын қалыптастырумен қатар, оның ішкі ерекшелігін ашып, мінезін даралайды. Әрбір әдеби тұлғаны өз ортасынан адам ретінде бөлек, оқшау танытып тұратын, оның өзіне ғана тән, өзгелерде жоқ және қайталанбайтын психикалық ерекшеліктері болуы шарт. Суреткердің өмір шындығын жинақтау әрекеті әрқашан оның адам мінезін даралау әрекетімен ұласып, ұштасып жату себебі де сондықтан деп білу керек. Мінез деген не? Мінез — адамның ішкі болмысы, белгілі қоғамдық жағдай қалыптастырған қоғамдық құлқы, барлық психологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы» [18; 10].

Драматургияда адам мінезі негізінен әрекет, сөз үстінде көрініп ашылады.

Зейнолла Қабдолов Лев Толстойдың «Соғыс және бейбітшілікті» жазуда адам мінездеріне ынта қоюына бір дерек ретінде Пьер Безухов мінездемесін алдын ала анықтаған жоба-жоспарына көңіл бөледі.

Адам мінезін даралауда оның дәулеті, қоғамдық құлқы, сүю сипаты, ақындыққа қатысы, парасат жағы, отбасы халі ескерілгенін айта келіп, Зейнолла Қабдолов мәселенің мәні неде жатқанын айқындай түседі.

«Иә, гәп мұнда да емес. Гәп ұлы жазушының адам мінезін даралаған асқан жауапкершілігінде жатыр: ол өз кейіпкерлерінің ішкі бітімін бүтін творчестволық әрекетінің өн бойында бір сәт көзден таса қалдырмаған, әр адамның ақылын, ойын, сезімін, білімін, мәдениетін ашқан үстіне аша берген» [18; 107].

Драмадағы мінез тұрғысынан келгенде, зерттеуші-ғалымдар арасында бейне мен мінезге қатысты өзіндік пікірлер бар.

«Біздің кейбір әдебиетшілеріміздің характер мен образ деген ұғымдарды кейде шатастырып, кейде екеуін бір мағынада қабылдайтынын байқаймыз. Шындығында, бұл екеуі — екі ұғым. Адам жанының динамикасы характер тудырады, сондықтан да ол әр кез психологиялық ұғымға айналады.

Характерлер алуан түрлі болуы мүмкін. Образ жалпы ұғым болса, характер сол образдың әр алуан көріністері, бояулары сияқты. Ер, өр, өжет характерлер қызықты образға айнала алса, берекесіз, оңбаған характер де қызықты образға айналуы мүмкін. Әр түрлі характерлер көркем образ дәрежесіне көтеріле алуы тиісті. Негізгі мәселе осында» [17; 137].

Мінез көп өмірлік ситуациялардан соң барып ашылмақ. Кейде бір сәт, бір деталь мінез ашады.

«Драмалық шығармада әрекеттермен қатар ой қақтығысы, сөзбен сойылдасу — кейіпкердің характерін аша түсетін шарттардың бірі. Сөз қақтығыстары дегенде, әйтеуір екі адамның кезек-кезек сөйлескен диалогі емес, бұл сайыста сезімдер ширауы керек, қуаныш, ыза-кектер ширығып, сол сөздің от ұшқындары әрекетке бастайтын болуы тиіс» [17; 146].

Мінез қашанда еңбек тәжірибесінде, өмірлік тартыстар, күрестер үстінде қалыптасып, тәрбиеленеді. Әдеби туындыда кейіпкер мінезі кез келген қиындыққа төтеп бере алатындай қалыптасуы үшін міндетті түрде соған сәйкес орта болуы шарт. Сөзімізді нақтылай түсу үшін В.В.Фашенконың мына пікірін келтіру орынды сияқты: «Көркем шығармадағы характер мәселесі адамның әр түрлі сәттердегі қалыптасқан мінез-құлқын автордың өмірдегі міндеті және өзгермелі заңдылықтарды меңгере отырып, бейнелеу тұрғысынан ашылады» [19], — дейді. Бұл жерде ғалым әр түрлі сәттерде (ситуация) қалыптасатын адам мінездерінің бірлігі, өзегі, негізі екендігіне баса назар аударып отыр. Зерттеуші адам концепциясын қалыптастыруда мінездің бойындағы жетекші қасиетті оң бағалайды. Өйткені әдеби мінез қашанда көркем әдіспен, нақты бір жағдаймен, өнердің өзіне тән мәнімен байланыста болып, үнемі даму үстінде қалыптасады.

Әдеби мінез шығарманың көркемдік жүйесімен тікелей байланыста болғандықтан, оның бойына шығармашылық әдістердің ерекшеліктері де жинақталған. Сондықтан романтикалық, модернистік мінездердің реалистік бейнелерден айтарлықтай айырмашылығы бар. Реалистік мінезге тән ерекшеліктер — жағдай таңдаудағы еркіндік, тар қалыпқа түспегендік сияқты сан қырлы сипаттар. Әдебиет тарихында бір кезде «типтік жағдайдағы типтік характер» деген түсінік қалыптасқаны белгілі. Бұл ұғым мінездің бойына сол дәуірге тән жиынтық белгілерді топтастырып, бір ғана тұлғаның бейнесін ашуға шығармашының ішкі әлемі (зат, тұрмыс, табиғат т.б.) толықтай бағынышты болды. Реализмнің алғашқы даму кезінде жағдай ұғымы мінездің қалыптасуын анықтағанымен, көркем шығармада әдеби кейіпкердің бейнеленуіне тек көмекші қызмет атқарғаны белгілі.

Кейіпкердің мінезі — оның ішкі рухани әлемі, өзіне тән белгілерінің бірлігі, әр түрлі жағдайдағы адамның мінез-құлқының жетекші типі. Мінездің бойына сол дәуірдің, ортаның, уақыттың негізгі ерекшеліктері топтастырылған. Демек, мінездің өзегінде ұлттың да, белгілі қоғамдық құрылыстың да тарихи жақтан қалыптасқан сапалық көрінісі жатыр. Осы көзқарас тұрғысынан алғанда қазіргі әдебиеттану ғылымында сын көзбен бағаланып жүрген «ұлттық мінез», «кеңестік мінез» деген ұғымдар қолдан жасалынған деу басы артық жай сияқты. Өйткені аз немесе көп көлемде болсын ол дәуірдің, қоғамдық құрылыстың белгілері, әсері мінездің бойына қалыптасатыны талассыз.

Қазіргі әдебиетте мінез адамзаттың күрделі тағдырындағы, сан салалы тарихи өміріндегі жағдаймен тығыз байланыста қарастырылуы орынды. Жазушылар көркем бейне жасауда адамды, бір жағынан, күнделікті қарапайым тұрмыста көрсеткісі келсе, екінші жағынан — «ұзақ» тарихи өмірдегі адамның тіршілік кешу мүмкіндігін сынау арқылы да көрсеткісі келеді.

Адам міндетті түрде өзіндік ерекшелігі бар қоғамдық құрылыста өмір сүреді. Сондықтан мінез жөнінде сөз қозғағанда біз оның сол қоғамның өкілі екендігіне көңіл бөлеміз.

Мінез болмысы оның қоршаған ортамен қатынасынан, ой-арманынан, іс-әрекетінен көрінеді. Бұл жөнінде Л.И.Тимофеев: «Адам әлеуметтік және ұлттық тұрғыдан анықталған, тарихи негізделген, өмірге деген өзінің жеке көзқарасы, өз өміртанымы, өз тілі бар мінез» [15; 65], — дейді. Бұл пікірді З.Қабдолов та қуаттаған. И.Платонов мінез ұғымына «адамның әр түрлі жағдайда көрінетін ерекше белгілері жатады, — дей отырып, ... ол белгілер бір-бірімен өте тығыз байланыста болуы керек» [20], — дейді. Бұл пікірде мінездің негізін анықтайтын өзек табуды көздейді, яғни жетекші мінезге мезгеп тұр. Бірақ мінезді анықтайтын жетекші нәрсе — әлі күнге дейін сұрақ күйінде қалып отырған мәселе. Бұл әдебиеттану ғылымынан гөрі, психология ғылымының объектісіне жақын. Ал сөз өнері ғылымы негізінен мінездің бойындағы биологиялық негіздің қоғамдық қатынастармен байланысында қайсысының жетекші екендігін анықтаудан гөрі, оның қоршаған ортамен арақатынасына баса көңіл бөледі. Сонымен қатар сол қатынас қандай амал-тәсілдермен бейнеленетініне де байланысты.

Қазақ драматургиясындағы тартыс проблемасын қозғаған арнайы монографиялық еңбек жазған ғалым Сейділда Ордалиев тартыстың қазақ қаламгерлері тарапынан драматургияда қолданылуын

Мұхтар Әуезовтен бастайды. «Өмірде болатын жаңа мен ескінің арасындағы күресті қазақ драматургиясында бірінші рет шынайы бейнелеген, оқиғасы шын мағынасындағы күшті драмалық конфликтіге құрылып, нанымды да, ұтымды шешілген пьеса — «Түнгі сарын (М.Әуезов) болды. Жазушы М.Әуезов өзінің бұл шығармасында күресті дамудың диалектикалық заңдылығы тұрғысынан дұрыс түсінгендігін көрсетті. Бұл пьеса қазақтың драматургиясына күшті әсерін тигізді. Осыдан кейін «Аманкелді» (Ғ.Мүсірепов), «Ыбырай Алтынсарин» (М.Ақынжанов), «Шоқан Уәлиханов» (С.Мұқанов) сияқты қарама-қарсы екі күштің тегеурінді тартысы мен күресін суреттейтін, драмалық конфликт мәселесін шебер шеше алған құнды пьесалар жасалды» [21; 6].

Драмалық конфликт өмірдегі тартыстан бастау алады. Тартыстың тууы, пайда болуы қилы себептерге байланысты дей келіп, зерттеуші оны былайша айқындай түседі: «Ол көбінесе адамдардың әр түрлі мақсат, пікір, сезім, көзқарастардың әр түрлі өмір мақсаттарының жолында тікелей қақтығысуынан, солардың күресінен туады. Қазақ драматургиясындағы пьесалардың көбісі дерлік осындай пікірталасына құрылған. Бұған Ғ.Мұстафиннің «Миллионер» атты және Ә.Тәжібаевтың «Жалғыз ағаш орман емес» пьесалар толық дәлел бола алады» [21; 7].

«Конфликт дегеніміз өзінен өзі пайда бола қалатын нәрсе емес. Ол өмірдегі әр түрлі адамдардың күрес үстінде көрінетін әр түрлі характерлерін ашатын күш. Конфликт мәселесін объективтің, өмірлік қажеттілік деп ұғып, оны драмалық шығарманың сюжет құрылысының міндетті заңы, драмалық әрекеттің серіппесі, қала берсе, драманың өзіндік жанрлық ерекшелігі деп білуіміз керек.

Олай болса, сол конфликтіні көрсету үшін оны түрлі әрекеттер үстінде тудыру керек. Өйткені конфликт адам характерлері мен қоғамдық құбылыстардың негізін ашуға тиіс. Ал оны іс-әрекет үстінде ғана ашуға болады» [21; 8].

Тартыс өзін ашу үшін қаламгердің ең маңызды оқиғаға көңіл бөлуін қалайды. Ұсақ-түйек келіспеушілік драмалық қақтығыс деңгейіне көтерілген емес. Драмада адам әрекет үстінде ашылады. Мінезімен ашылады. Мінезді ашатын — тартыс. Тартыс шешімі — дарамалық туындыда өмірдің өзіндегідей күтпеген жерден болатын, күтпеген құбылыс.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Сыдықов Т.* Мұрат пен міндет. — Алматы: Жазушы, 1987. — 320 б.
- 2 *Бисенғали З.* XX ғасыр басындағы қазақ романы. — Алматы: Мектеп, 1989. — 98-б.
- 3 *Жаксылықов А.Ж.* Образы. Мотивы и идеи с религиозной содержательностью в произведениях казахской литературы. Типология, эстетика, генезис / Под ред. З.Кабдулова. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 1999. — 423 с.
- 4 *Есембеков Т.* Драматизм и казахская проза. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы баспасы, 1997. — 230 с.
- 5 *Пірәлиева Г.* Ішкі монолог. — Алматы: Ер Дәулет, 1994. — 121 б.
- 6 *Тұрысбек Р.* Жазушы еңбегі және шығармашылық. — Алматы: Қазақ университеті, 2004. — 163 б.
- 7 *Бөпежанова Ә.* Өнер және тәжірибе. — Алматы: Жібек жолы, 2007. — 328 б.
- 8 *Мәмесейітов Т.* Тоғысқан толқын. — Алматы: Жазушы, 1983. — 183 б.
- 9 *Асылбекұлы С.* Қазақ мәдениеті — қазақ мемлекеттілігінің жүрегі. — Алматы: Өнер, 2003. — 240 б.
- 10 *Бірәлі Г.* Т.Ахтанов прозасындағы адамгершілік ізденістер: Зерттеу. — Алматы: Арда, 2007. — 160 б.
- 11 *Құрманова Ж.* Қазақ прозасындағы ұлттық идея және кейіпкер болмысы. — Алматы: Ғылым, 2007. — 150 б.
- 12 *Халықова Н.* Қазақ прозасындағы кейіпкер даралығы және көркемдік шешім (1960–80-жылдар прозасы): Филол. ғыл. канд. ...авторф. — Алматы, 2007. — 27 б.
- 13 *Байтұрсынов А.* Шығармалары. — Алматы: Жазушы, 1989. — 374 б.
- 14 *Қаратаев М.* Туған әдебиет туралы ойлар. — Алматы: ҚМКӘБ, 1958. — 267 б.
- 15 *Ысмайылов Е.* Әдебиет жайлы ойлар. — Алматы: Жазушы, 1968. — 259 б.
- 16 *Есембеков Т.* Көркем мәтінді талдау негіздері: Оқу құралы. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 2009. — 122 б.
- 17 *Дүйсенов М.* Қазақ драматургиясының жанр, стиль мәселесі. — Алматы: Ғылым, 1977. — 176 б.
- 18 *Қабдолов З.* Сөз өнері. — Алматы: Мектеп, 1976. — 376 б.
- 19 *Қирабаев С.* Шындық және шығарма. — Алматы: Жалын, 1981. — 12-б.
- 20 *Елеуқенов Ш.* Жаңа жолдан. — Алматы: Жазушы, 1989. — 102-б.
- 21 *Ордалиев С.* Конфликт және характер: Зерттеулер. — Алматы: Жазушы, 1970. — 184 б.

Ж.А.Рустемова, К.М.Шакирова

Исследование проблемы характера в драматических произведениях

В статье осмыслены мнения и противоречивые взгляды ученых в национальном литературоведении в отношении исследования проблемы характера в драматических произведениях. На основе конкретных примеров проанализировано обращение исследователей в процессе уточнения эстетического значения литературных характеров к психологическим, философским, общественным особенностям этих характеров. Предметом разговора стали исследования, связанные с историей казахской прозы, в которых имеет место рассмотрение проблемы характера в соответствии с внутренним состоянием человека. Доказана выигрешность исследования, в котором в целях познания характера героя обращается внимание на его личностные особенности на рассмотрение характера в тесной связи с различными обстоятельствами в сложной судьбе человечества, в его многогранной исторической жизни.

Zh.A.Rustemova, K.M.Shakirova

Research of nature in the dramatic pieces

The article has been interested in the views and opinions of scientists in national law in relation to the study of problems of nature in the dramatic pieces. On the basis of concrete examples analyzed contacting researchers in the adjustment process, the aesthetic value of literary characters to the psychological, philosophical, social characteristics of these characters. The subject of the conversation was the research associated with the history of the Kazakh prose, in which a discussion of the nature in accordance with the internal state of a person. We vyigryshnost studies in which in order to understand the nature of the hero draws attention to his personal features, also winning is a consideration of the nature in close Association with different circumstances in the complex fate of mankind, in his multifaceted historical life.

References

- 1 Sydykov T. *Purposes and duties*, Almaty: Zhazushy, 1987, 320 p.
- 2 Bisengali Z. *Kazakhsky novel of the beginning of the XX century*, Almaty: Mektep, 1989, 98 p.
- 3 Zhaksylykov A.Zh. *Images. Motives and ideas with religious pithiness in works of the Kazakh literature. Typology, esthetics, genesis* / Under the editorship of Z.Kabdulov, Almaty: Publ. house of the Kazakh university, 1999, 121 p.
- 4 Esembekov T. *Dramatizm and Kazakh prose*, Almaty: Publ. house of the Kazakh university, 1997, 230 p.
- 5 Praliyeva G. *Internal monologue*, Almaty: Er Daulet, 1994, 121 p.
- 6 Turysbek R. *Work of the writer and creativity*, Almaty: Publ. house of the Kazakh university, 2004, 163 p.
- 7 Bopezhanova A. *Art and practice*, Almaty: Zhibek zholy, 2007, 328 p.
- 8 Mameseitov T. *Togyskan tolkyn*, Almaty: Zhazushy, 1983, 183 p.
- 9 Asylbekuly S. *Kazakhskaya culture — heart of the Kazakh statehood*, Almaty: Oner, 2003, 240 p.
- 10 Birali G. *Humanity searches in T.Akhtanov's prose: Researches*, Almaty: Arda, 2007, 160 p.
- 11 Kurmanova Zh. *National idea and the nature of the hero in the Kazakh prose*, Alma-Ata: Gylym, 2007, 150 p.
- 12 Halykova N. *Unikalnost the hero and the art decision in the Kazakh prose (prose of 1960–80): Avtoref. theses edging. sciences*, Almaty, 2007, 27 p.
- 13 Baytursynov A. *Compositions*, Almaty: Zhazushy, 1989, 374 p.
- 14 Karatayev M. *Thoughts of native literature*, Almaty: Publ. house of the Kazakh state fiction, 1958, 267 p.
- 15 Ismailov E. *Thoughts of literature*, Almaty: Zhazushy, 1968, 259 p.
- 16 Esembekov T. *Bases of the analysis of the art text. Manual*, Almaty: Publ. house of the Kazakh university, 2009, 122 p.
- 17 Duysenov M. *Questions of style and genre of the Kazakh dramatic art*, Almaty: Gylym, 1977, 176 p.
- 18 Kabdolov Z. *Word art*, Almaty: Mektep, 1976, 376 p.
- 19 Kirabayev S. *Istina and work of art*, Almaty: Zhalyn, 1981, 12 p.
- 20 Eleukenov Sh. *Since a new paragraph*, Almaty: Zhazushy, 1989, 102 p.
- 21 Ordaliyev S. *Konflikt and character: Researches*, Almaty: Zhazushy, 1970, 184 p.